

УДК 378.016:613]:005.336.2
<https://doi.org/10.33989/2075-146x.2020.26.227634>

ОЛЕКСАНДР МІХЕСНКО

ORCID: 0000-0001-5209-0755

ДІАНА БЕРМУДЕС

ORCID: 0000-0001-5209-0755

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

АНДРІЙ ТКАЧЕНКО

ORCID: 0000-0003-4408-2653

МАРИНА ДЯЧЕНКО-БОГУН

ORCID: 0000-0002-1209-2120

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка

АКТИВІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті розкрито сутність поняття активізації навчально-пізнавальної діяльності, здійснено аналіз лекційної форми навчання та тестової оцінки знань як найбільш поширених способів передачі, отримання інформації та контролю засвоєння знань у контексті активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів під час проведення занять як у традиційному (аудиторному), так і дистанційному форматах.

Ключові слова: навчально-пізнавальна діяльність, дистанційне навчання, пізнавальний інтерес, лекція, тестовий контроль знань

Постановка проблеми. Урізноманітнення навчального процесу з метою активізації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді, розширення сфери їх пізнавальних інтересів в умовах дистанційного навчання постає як одна з актуальних педагогічних проблем сьогодення. Бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій відкриває можливості для використання широкого спектру джерел інформації. Водночас на практиці часто виникає парадоксальна ситуація, коли доступність інформації зумовлює пасивне ставлення до процесу оволодіння знаннями, не сприяє активності студентської молоді, пов'язаної з пізнанням, пошуком, творчістю (Роман, 2011).

Утім психологічні дослідження свідчать, що існують можливості інтенсифікувати розвиток творчого мислення студентів шляхом систематичного навчання їх методам науково-технічної творчості і педагогічно грамотного використання викладачами індивідуалізованих стратегій творчої освітньої співдіяльності (Алімова, 2005). У зв'язку з цим актуальним завданням сучасної освіти є створення умов, які стимулювали б навчально-пізнавальну діяльність, активність студента як суб'єкта власної освіти. Успішність його вирішення потребує змін в організації навчального процесу, які задовольняли б запитам тих, хто навчається з урахуванням їхніх потреб, спонук, здібностей і можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти активізації навчально-пізнавальної діяльності цікавлять наукову педагогічну спільноту з часів сивої давнини. Актуальними у контексті означеної проблеми залишаються твори Л.С.Виготського, Я.А.Коменського, А.С.Макаренка, Й.Г.Песталоцці, С.Л.Рубінштейна, Ж.-Ж.Руссо, В.О.Сухомлинського, К.Д.Ушинського та ін. Сучасні вчені також не залишаються осторонь вирішення зазначеної проблеми. Психолого-педагогічні та дидактичні аспекти активізації навчально-пізнавальної діяльності, як загалом, так і під час викладання окремих дисциплін, відображені в дослідженнях С.В.Алімової, Н.А.Башавець, Д.В.Бермудес, Н.О.Белікової, Ю.Д.Бойчука, В.П.Горащука, М.В.Гриньової, П.Б.Джуринського, М.М.Дяченко-Богун, В.А.Литвиненко, Ю.О.Ляного, В.М.Оржеховської, Л.В.Романа та ін.).

Водночас реалії сьогодення диктують умови організації навчального процесу, пов'язані, з одного боку, епідеміологічною ситуацією у світі та вимогами карантину, а з іншого, достатньо високим розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, які відкривають можливості для оволодіння знаннями у віддаленому режимі. Професійне викладання дисциплін у дистанційному форматі висуває нові вимоги до педагога, адже формується інша ситуація взаємодії викладача і студентів. Аналіз сучасного стану розробленості зазначеної проблеми свідчить про відносно незначний обсяг теоретичних і практичних напрацювань щодо організації та стимулювання навчально-пізнавальної діяльності у дистанційному форматі.

Мета дослідження – обґрунтувати і проаналізувати форми і методи активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів у сучасних умовах дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу. Проблема активізації пізнавальної діяльності учнів була, є і залишатиметься в усі часи актуальною для освітян, оскільки від неї залежить ефективність та успішність процесу навчання. У педагогічних дослідженнях найчастіше активізацію пізнавальної діяльності розглядають як певну організацію подання і сприйняття навчального матеріалу учнями, спрямовану на стимулювання процесу усвідомлення учнями їхніх загальних інтересів і потреб, визначення необхідних засобів та реалізацію активних дій для досягнення усвідомлених цілей. Наголошується також, що таке стимулювання є діяльністю, за якої оволодіння знаннями відбувається шляхом

розкриття взаємозв'язків між явищами, порівняння нової інформації з відомою, конкретизації, узагальнення, оцінки навчального матеріалу з різних точок зору (Роман, 2011).

Взаємозв'язок соціально-економічних умов з освітнім процесом відбувається таким чином, що опанування знань, умінь і навичок стає не лише метою навчання, але й інструментом розвитку особистісних якостей та пізнавальних здібностей учнів. Складно засвоїти навчальний матеріал, якщо не розуміти і не відчувати потреби в його вивченні, матеріал, який не викликає жодних емоцій, а отже, і бажання розумово напружуватися. Йдеться про відомий у психології принцип значущості, який має особливе практичне значення для педагогіки. Сутність цього принципу полягає в тому, що метою і мотивом діяльності людини стає те, що вона вважає для себе важливим і цікавим. Не набувши особистісної цінності, нове знання не буде засвоєне або буде засвоєне формально. Успішність та ефективність процесу навчання визначається і стимулюється інтересом і пошуком (Рубінштейн, 2011, с. 499-502).

Традиційною формою і засобом формування навчально-пізнавальної діяльності у закладах вищої освіти залишається лекція як найбільш поширений спосіб передачі та отримання інформації. Лекційна форма навчання може бути повноцінно реалізована як в аудиторному, так і дистанційному форматі. Серед переваг лекції можна виокремити: можливість послідовно і системно викладати матеріал, акцентувати увагу на важливих та/або складних аспектах тематики; ретельно і професійно підготовлена лекція дає змогу студентам отримати значно більше інформації, ніж за такий самий час самостійної роботи; лекційний курс дає можливість поінформувати про новітні досягнення, висвітлити проблемні питання та відомі шляхи їх розв'язання сучасною наукою і практикою, деталізувати і конкретизувати складні для самостійного опрацювання питання навчального матеріалу тощо.

Як методологічна і організаційна основа для інших форм навчальних занять, зокрема й самостійних, лекція надає навчальному курсу концептуальності й долучає студента до науки в загальному контексті. Організаційна роль лекції полягає в тому, що решта форм навчальних занять, так чи інакше, базуються на лекційному матеріалі і, логічно, заплановані після неї, спираються на неї змістовно і тематично. Водночас, як і будь-яка інша форма навчання, лекція має свої недоліки. Зокрема, лекційний курс далеко не завжди формує мотивацію до самостійного навчання, привчає до пасивного, некритичного сприймання інформації. Деякі студенти механічно записують викладену інформацію без будь-якого усвідомлення її аналізу. Окрім того, лекція вимагає від студента зосередженості, зацікавленості, посиленої уваги протягом тривалого часу. Така форма занять часто супроводжується прогресуючою втомою слухачів, що значно знижує ефективність засвоєння інформації. Вказані недоліки стосуються як традиційної (аудиторної), так і дистанційної лекції, а в останньому випадку навіть ще більше ускладнюються через відсутність живого контакту «очі в очі».

Зазначене спонукає до пошуку шляхів поліпшення якості подання навчального матеріалу з використанням наочності, творчості, прикладів з життя тощо. Утім вчитель завжди був і залишається особистістю, яка не лише передає інформацію, а й впливає змістом і силою свого слова. Для активізації навчально-пізнавальної діяльності студентської аудиторії в умовах дистанційного навчання не можна забувати про загальнодидактичні принципи, реалізація яких здатна суттєво підвищити ефективність опанування знань. Йдеться, насамперед, про “золоте правило” дидактики – принципу наочності. Успішності лекційної форми занять сприяє використання кінофільмів, відеоматеріалів тощо, які можна повною мірою використати у дистанційному навчанні. Насиченість наочною, такою як схеми, графіки, ілюстрації, фотографії, відеоролики, різні типи слайдів (текстові, анімаційні, ілюстративні, схематичні, графічні тощо) можна вважати перевагою презентаційних, тобто мультимедійних лекцій.

Відомо, що проблемні лекції, лекції-дискусії, презентаційні лекції із застосуванням мультимедійних засобів та інші засоби підвищення інформативності дають змогу активізувати пізнавальну діяльність аудиторії, викликати інтерес до процесів і явищ, які вивчаються. Окрім того, логічне, жваве викладання, наведення цікавих яскравих прикладів із позитивним психоемоційним забарвленням стимулюють пізнавальний інтерес і, таким чином, підвищують рівень засвоєння знань. Проблемні лекції покликані встановити зворотний зв'язок зі студентами, активізувати процес мислення й розвитку навчально-пізнавального інтересу до процесів і явищ, які вивчаються. На початку проблемної лекції викладач створює проблемну ситуацію у вигляді проблемних питань чи парадоксу, які потребують пошуку шляхів їх вирішення. Вирішуючи закладені в проблемних запитаннях суперечності, студенти здатні самостійно дійти висновків, отримати теоретичний досвід в якості нових знань. Виклад проблемної лекції в дистанційному режимі дає можливість використання різних прийомів, таких як ознайомлення з історією проблеми, методами її розв'язання, проведення уявного експерименту, ознайомлення з існуванням різних точок зору або незавершеністю розв'язання окремих проблем, демонстрація кількох варіантів можливого вирішення проблемних завдань тощо.

Одним із варіантів активізації уваги слухачів є залучення їх до діалогу, як зовнішнього, так і внутрішнього. У традиційному розумінні лекція передбачає послідовне викладання змісту курсу дисципліни, який, як правило, містять підручники. Викладач-лектор може дати лише авторську інтерпретацію. Однак сучасне життя настільки динамічне, а нові конкретні знання і технології накопичуються настільки швидко, що встигають застаріти навіть за час навчання студента. Зміст навіть найновішого підручника чи посібника, як правило, не містить оперативних, найновіших знань, оскільки процес його написання, редагування та видавництва потребує досить тривалого часу. Водночас більшість слухачів бажає не тільки засвоїти зміст навчального матеріалу, зрозуміти закономірності та механізми процесів і явищ, але й почути особисту думку викладача, який, по суті, є експертом з проблемних, дискусійних питань. Слід узяти до уваги й те, що дорослі слухачі (студенти), які вже набули певного життєвого досвіду і здатні критично мислити, більше зацікавлені у вирішенні конкретних практичних завдань, аніж в отриманні теоретичної інформації без прив'язки до практики. Якщо вони вважають, що мета і зміст дисципліни відповідають їхнім потребам, беруть відповідальність за навчання на себе. Таким чином реалізується принцип: навчати вчитися, вмінням знаходити самостійно і застосовувати на практиці наукові знання, вчити мисленню, рефлексії, творчості, вчити фундаментальним узагальненим знанням, які дають змогу протягом усього життя оволодівати мінливою конкретикою (Міхєнко, Литвиненко, Лянной, 2019).

У процесі лекції-дискусії викладач не тільки вибудовує лекцію згідно з відповідями студентів на поставлені власні запитання, а й організовує неупереджений обмін думками, координує його шляхом доречного викладення базових

блоків інформації. Аналіз і вирішення дискусійних моментів сприяють створенню активної, творчої та емоційно позитивної атмосфери, формуванню умов для самоорганізації колективної діяльності учнів. Лекції-дискусії розвивають у студентів уміння формувати свою думку, не соромитися висловлювати її, навіть якщо вона є “абсурдною”, шукати і знаходити вагомі аргументи на її захист, обґрунтовувати свою позицію, знаходити відповідь на складні запитання.

Важливою умовою успішного і ефективного опанування знань під час лекційного курсу є наявність взаємозв'язку нового матеріалу із засвоєним раніше. Більшу цікавість викликає інформація, що базується на знаннях, якими студенти вже оволоділи. У зв'язку з цим доцільно внести корективи у черговість викладання окремих дисциплін з метою поетапного опанування матеріалу.

Ефективність та успішність навчально-пізнавальної діяльності має тісний взаємозв'язок із функціональним станом суб'єктів освітньої діяльності, на який, у свою чергу, впливають не тільки темп і ритм навчального заняття, тривалість і складність різних видів навчальної діяльності, а й загальний емоційний стан, та мотивація учасників освітнього процесу. Наявність пізнавального інтересу, у свою чергу, розширює можливості для запам'ятовування, стимулює розумову активність, тобто є засобом оптимізації функціонального стану тих, хто навчається (Міхеєнко, Коваленко, 2018).

Якість освіти залежить не тільки від програми, рівня викладання та наявності сучасного обладнання, але, насамперед, від самого студента, його здібностей, зусиль, ціннісних орієнтацій та мотивації до навчання. Адекватність мотиваційних настанов у навчальній діяльності є одним із факторів становлення фахівця, важливою умовою формування творчо-активної і соціально зрілої особистості. Окрім того, дані дослідників дають підстави стверджувати, що високий рівень мотивації може відігравати роль компенсаторного фактору у випадку низьких спеціальних здібностей (Биков, Корокошко, 2007).

Дієвим засобом активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів в умовах дистанційного навчання є тестовий контроль знань, адже відомо, що чим частіше перевіряється і оцінюється робота студента (у тому числі і ним самим, навчальними пристроями тощо), тим цікавіше йому працювати. Тести можуть бути застосовані з метою визначення рівня знань як на початку лекції, так і в кінці для визначення рівня засвоєння навчального матеріалу лекції, або як окрема підсумкова контрольна робота.

Серед переваг оцінки знань за допомогою тестів, на нашу думку, є: 1) можливість перевірки рівня засвоєння значного обсягу інформації за відносно короткий час (блок тестових завдань може містити 20-30 і більше тестових питань, у той час як в екзаменаційному білеті, як правило, всього 3-5); 2) об'єктивність та неупередженість оцінювання (суб'єктивне ставлення викладача не впливає на оцінку знань студента, лише кількість правильних відповідей і помилок визначає оцінку відповідно до рівня знань); 3) можливість використання комп'ютерних програм для перевірки знань; 4) зменшення чи відсутність небажаного, надмірного психоемоційного напруження під час виконання тестових завдань, яке виникає у деяких студентів під час безпосереднього спілкування з викладачем чи екзаменаційною комісією; 5) економія часу викладача на перевірку тестових завдань, якщо вони закладені у програму дистанційного навчання, яка передбачає автоматичне опрацювання виконаних тестів. Головними недоліками тестової оцінки знань є відсутність живого спілкування викладача зі студентами, обмеження можливостей для розвитку в учнів уміння формулювати і висловлювати свої думки.

Висновки та перспективи дослідження. Основою пізнавальної діяльності є складне переплетіння інтелектуальної, вольової та емоційної сфери особистості. Засоби активізації пізнавальної діяльності стимулюють волю і увагу, розширюють можливості для запам'ятовування, підвищують розумову працездатність, оптимізують функціональний стан студентів. Провідним спонукальним чинником активної розумової діяльності студента, як головної умови ефективності та якості навчання, має бути внутрішня мотивація, пов'язана з особистісним розвитком, професійним зростанням, самоактуалізацією, свідомим бажанням вирішити проблему, досягти чогось у житті, а не зовнішні примусові заходи впливу. Активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів в умовах дистанційного навчання сприяють такі чинники: усвідомлення потреби, важливості, доцільності вивчення предмету як в цілому, так і за розділами (темами); вирішення завдань проблемного характеру, самостійний пошук і “відкриття” нових знань; взаємозв'язок нового матеріалу із засвоєними раніше знаннями: чим більше нова інформація пов'язана із засвоєними раніше знаннями, тим більшу цікавість вона викликає; навчальний матеріал має бути достатньо важким, але посильним (надто легкий або надто складний матеріал знижує пізнавальний інтерес); чим частіше перевіряється і оцінюється робота студента (у тому числі і ним самим, навчальними пристроями тощо), тим цікавіше йому працювати.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із розробкою та застосуванням нових індивідуалізованих педагогічних технологій дистанційного навчання, здатних активізувати пізнавальний інтерес, сприяти формуванню у студентів відповідної мотивації, спонукати до навчальної діяльності, більш ефективного і успішного опанування знань.

Список використаних джерел

- Алімова, С. В. (2005). Психолого-аналітичні аспекти використання методів активізації творчого мислення студентів. *Психологія і суспільство*, 1, 63-68.
- Биков, С. В., Корокошко, І. О. (2007). Проблема мотивації образовательной деятельности студента. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия: Психология*, 2, 60-65.
- Міхеєнко, О. І., Коваленко, А. М. (2018). Пізнавальний інтерес як засіб оптимізації функціонального стану учнів. В кн. *Академічна культура дослідника в освітньому просторі: міжнар. наук.-практ. конф.* (Суми, 17-18 травня 2018 р.) (С. 81-85). Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка.

- Міхєєнко, О. І., Литвиненко, В. А., Лянної, М. О. та ін. (2019). Активізація пізнавальної діяльності студентів під час навчання основ здоров'я. В кн. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*: зб. наук. праць (Вип. 2, С. 63-71). Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка.
- Роман, Л. В. (2011). *Активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів як засіб підвищення ефективності навчально-виховного процесу*: навч. посіб. Донецьк.
- Рубинштейн, С. Л. (2011). *Основы общей психологии*. Санкт Петербург: Питер.

References

- Alimova, S. V. (2005). Psykholoho-analitychni aspekty vykorystannia metodiv aktyvizatsii tvorchoho myslennia studentiv [Psychological and analytical aspects of the use of methods to activate the creative thinking of students]. *Psykholohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 63-68 [in Ukrainian].
- Bykov, S. V., & Korokoshko, I. O. (2007). Problema motivacii obrazovatel'noj dejatel'nosti studenta [The problem of motivating a student's educational activity]. *Vestnik Samarskoi gumanitarnoj akademii. Seria: Psihologia [Bulletin of the Samara Humanitarian Academy. Series: Psychology]*, 2, 60-65 [in Ukrainian].
- Mikheienko, O. I., & Kovalenko, A. M. (2018). Piznavalnyi interes yak zasib optymizatsii funktsionalnoho stanu uchniv [Cognitive interest as a means of optimizing the functional state of students]. *Akademichna kultura doslidnyka v osvithomu prostori [Academic culture of the researcher in the educational space]*: mizhnarodna nauk.-prakt. konf. (Sumy, 17-18 travnia 2018 r.) (pp. 81-85). Sumy: SumDPU im. A.S. Makarenka [in Ukrainian].
- Mikheienko, O. I., Lytvynenko, V. A., & Liannoi, M. O. ta in. (2019). Aktyvizatsiia piznavalnoi diialnosti studentiv pid chas navchannia osnov zdorovia [Enhancing students' cognitive activity while learning the basics of health]. In *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii [Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies]*: zb. nauk. prats (Is. 2, pp. 63-71). Sumy: SumDPU im. A.S. Makarenka [in Ukrainian].
- Roman, L. V. (2011). *Aktyvizatsiia navchalno-piznavalnoi diialnosti uchniv yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti navchalno-vykhovnoho protsesu [Activation of educational and cognitive activity of students as a means of increasing the efficiency of the educational process]*: navch. posib. Donetsk [in Ukrainian].
- Rubinshtein, S. L. (2011). *Osnovy obshchii psihologii [Fundamentals of General Psychology]*. Sankt Peterburg: Piter [in Russian].

MIKHEIENKO O., BERMUDES D.

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine

TKACHENKO A., DYACHENKO-BOHUN M.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, Ukraine

ACTIVATION OF EDUCATIONAL AND COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS IN THE CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING

The article reveals the essence of the concept of intensification of educational and cognitive activities, analyzes the lecture form of learning and test assessment of knowledge as the most common ways to transfer, obtain information and control the acquisition of knowledge in the context of activating educational and cognitive activities of students during traditional (classroom) and remote format. It was found that the basis of cognitive activity is a complex intertwining of intellectual, volitional and emotional spheres of personality. Means of activating cognitive activity stimulate will and attention, expand opportunities for memorization, increase mental performance, optimize the functional state of students. The leading motivating factor for active mental activity of the student, as the main condition for the effectiveness and quality of learning, should be internal motivation related to personal development, professional growth, self-actualization, conscious desire to solve a problem, achieve something in life, not external coercive measures.

Activation of educational and cognitive activities of students in the conditions of distance learning is facilitated by the following factors: awareness of the need, importance, expediency of studying the subject as a whole and by sections (topics); problem-solving, independent search and «discovery» of new knowledge; the relationship of new material with previously acquired knowledge: the more new information is related to previously acquired knowledge, the more interesting it is; educational material should be difficult enough, but feasible (too light or too complex material reduces cognitive interest); the more often the student's work is checked and evaluated (including by himself, educational devices, etc.), the more interesting it is for him to work.

Key words: *educational and cognitive activity, distance learning, cognitive interest, lecture, test control of knowledge*

Стаття надійшла до редакції 18.09.2020 р.